

'מבנות פוטיאל... דאתי מיתרו שפיטם עגלים לעבודה זרה. לא דאתי מיוסף... ' — שלא מצינו 'פוטיאל' במקום אחר, וודאי לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ולכן משמע שהוא איש הידוע לנו. 'שפטפט ביצרו' — ולכך קרא לו 'פוטיאל', לפי שנאמר לא יהיה בך אל זר ואמרו חכמים דהיינו יצרו של אדם (תורת חיים).

דף קי

ישבאל בן גרשום בן מנשה נגיד על האצרות. וכי שבואל שמו, והלא יהונתן שמו? אמר ר' יוחנן: ששב לא-ל בכל לבו' — ראה ברשב"ם, שחזר לקלקולו. והוא הנביא הזקן מבית-אל. ובילקוט מובא שסופו ששב לא-ל שנית, שנאמר הנביא אשר השיבו. (וכן מבואר בספר עשרה מאמרות (חקור הדין א, כג), על פי הכתוב בספר מלכים (א', יג) שקרא בדבר ה' על המזבח אשר בבית אל ועל כל בתי הבמות שבשומרון. וכשפירסם נבואתו ולא כחד דבר, אין לך כפירת עבודה זרה וקידוש שם שמים גדול מזה. וע"ע בן יהוידע).

'אימא אי איכא בן לירות בן, איכא בת תירות בת, איכא בן ובת לא האי לירות ולא האי לירות? — ואלא מאן לירות, אטו בר קשא דמתא לירות? — כלומר, אם שניהם הקרובים ביותר לירש, אין זה מן היושר להעביר לאחרים, שזה כאילו העברנו למושל העיר.

[הרשב"א הזכיר (בתשובה ח"ד כב) סברא זו, אטו בר קשא דמתא לירות, אודות מי שסילק את יורשו הקרוב מירושתו כדי שיירשנו קרובו המרוחק ממנו, לא עשה כלום (גם ללא הטעם שמתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל) — מפני שהירוש המרוחק הריהו כנכרי גמור ואין לו עסק בירושה כלל, הלכך אין סברא שבסילוקו של הקרוב יירש הרחוק. ואמנם היה ניתן לחלק בין הנידונים, כי כאן אין סיבה שהבן והבת הקרובים לא יירשו ורק הרחוקים יירשו, ואילו שם י"ל שעל ידי סילוק-הקרוב נידון כמי שאין קרוב, והרי הרחוקים נעשו קרובים. ואכן יש מהראשונים שחולקים על דינו של הרשב"א. וע"ע בהסבר מחלוקתם בקובץ ענינים לגרא"ו, להלן קלא].

— בירושלמי מובא שכן אומרים חכמי עכו"ם, שהם דורשים ובן אין לו — הא יש לו בן, שניהם שוים. ומשייבים להם בירושלמי מהמשך הפרשה ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו — ושם ודאי כשיש בת אינה שווה לאח אלא קודמת לו.

(ע"ב) 'ודלמא הא קמ"ל דבת נמי בת ירושה היא' — ולכך הוצרך לכתוב בת בפרוש ואין די לכתוב 'זורע אין לו והעברתם לאחיו', משום שאז היה במשמע שדבר ידוע הוא שהבת יורשת, ולא הוצרך אלא ללמד על ירושת האחים. ואין הדבר כן, שהרי נסתפקו ישראל על ירושת הבת, ובנות צלפחד שאלו עליה, והוצרכה התורה ללמד זאת בפרוש שהבת יורשת — והעברתם את נחלתו לבתו (עליות דרבנו יונה).

וכן משמע מהמשך הגמרא, שלא היה הדבר פשוט כלל שהבת יורשת, ממה שאמרו 'ודלמא בנות צלפחד הוא דקאמרן הכי, נתנה תורה ונתחדשה הלכה' — מלשון זה משמע שכך היה באמת המנהג והסדר הנאות לפני מתן תורה [ולא רק שאמרו כן מסברתן גרידא], שאין הבת יורשת. והוא לפי שמצינו שהאבות מנחילין לאחד מן הבנים ואפילו אינו בכור ודוחין האחר, כענין אברהם ליצחק, יצחק ליעקב,

ויעקב ליוסף. א"כ יש לומר שבן עדיף מצד הסברא האנושית בעיני האב, מבת המעברת נחלה. ואמנם כך נאה מצד הלכות דרך-ארץ, אבל ניתנה תורה ונתחדשה הלכה, שענינה קבלת עול, לפעמים אפילו בניגוד להעדפות אנושיות מוצדקות, וכענין לא יוכל לבכר וכו'. וזה שמקשה הגמרא, אולי ראוי גם להשוות בן לבת (עפ"י 'בדרך טובים'. וע' בספר בית יעקב — ויח).

זדלמא בנות צלפחד הוא דקאמרן הכי, ניתנה תורה ונתחדשה הלכה' — ורב אחא סבר, מכך שאמר הקב"ה כן בנות צלפחד דברת משמע שהסכים על ידן לכל דבריהן (תורת חיים).

רבינא אמר מהכא הקרב אליו הקרוב קרוב קודם, ומאי קורבה דבן מבת שבן קם תחת אביו ליעדה ולשדה אחוזה — יעדה בת לאו בת יעדה היא, שדה אחוזה נמי מהאי פירכא גופה הוא... — נראה שרבינא סבר שעצם הדבר שהבן קם תחת אביו ליעוד, מחשיבו קרוב יותר מן הבת, ואעפ"י שאין שייך יעוד בבת, מ"מ הבן שקם ליעוד קרוב יותר. והגמרא אינה סוברת כן, שאין הדין עצמו עושהו קרוב אלא הדין יכול להוות הוכחה על קורבה, הלכך כיון שאין יעוד בבת, אין הוכחה שהבת פחות קרובה מהבן.

[ונראה שלפי האמת, בן קרוב מן הבת כשם שקודם לנחלה. ונפקא מינה לענין גאולת קרובים בשדה אחוזה ובעבד עברי הנמכר לעכו"ם, שהקרוב קרוב קודם (כבבבדיושין כא) — הבן קודם לבת לגאול] (עפ"י חידושים ובאורים. וע"ע תורת חיים וקובץ ענינים).

'בניכם ולא בנותיכם' — אף על פי שהשוה הכתוב אשה לאיש לכל ענשין ודינין שבתורה (ב"ק טו), והלא כל התורה כולה בלשון זכר נאמרה — לזה פרש הרשב"ם שהיה יכול לכתוב 'לזרעכם'. (וע' בריטב"א להלן קל. שפירש לפי לשון אחת בגמרא ש'הנחילו את בניו' — אף הבנות בכלל. ואולם לא קיימא לן כלשון זו. ואדרבה לפי מה דקיי"ל [וכן מפירוש רשב"ם וש"ד] שאין מנחיל את הבת במקום הבן, משמע ש'בניו' דוקא.) 'אלא מעתה... — ברכה שאנני' — שלכל ישראל נאמרה, ואין ברכה לחצאין (רשב"ם), ולא הוצרך הכתוב לכתוב 'זרעכם'.

עוד ניתן לפרש (על פי דברי הגמרא בקדושין לד), שקושית הגמרא 'אלא מעתה למען ירבו ימיכם...' כלומר נפטור נשים ממזוזה הכתובה בסמוך. ומתריך 'ברכה שאנני' — פירוש, כיון שמדובר באריכות ימים, וכי 'גברי בעו חיי נשים לא בעו חיי?!', אם כן אדרבה מסתבר משום כך לחייבן במזוזה. וכדברי הגמרא בקדושין לד (מהרמ"כ שיח"י. ועריטב"א).

*

'כל אדם יש לו חמדה מיוחדת, ובאותו דבר שחמדתו ותאותו גוברת ביותר — בדבר זה עצמו הוא כלי מוכן לקבל ברכת ה', אם ישוב אל ה' בכל לבו, היינו להכיר שחמדה זו הנטועה בו — מהש"י היא.

וזה שאמרו ז"ל על פסוק ושבואל בן גרשם בן משה נגיד על האוצרות — מתוך שראה דוד שממון חביב עליו ביותר מינהו על האוצרות וכו' — והרי האוצרות אין שלו ולא נתן לו האוצרות כלל, ובמה השביע חמדתו? אם בשביל פרס שקיבל, הוא הדין אם היה ממונה על דבר אחר? — אך

באמת דרשו שם ושבואל — ששב לה' בכל לבו. והתשובה היינו שמשיב חמדה זו למקורה, ומכיר שלו יתברך הכסף והזהב, ולכך הוא ראוי להיות על האוצרות דדוד המלך ע"ה, שמלכותו מדת מלכות שמים, וכל מינויו היינו שהממונה על אותו דבר היה יודע ומכיר להקנות הכל לעליון קונה שמים וארץ. וגם ברכה באוצרות בא על ידו, כיון שיצרו הש"י בבריאה חומד ממון, על כן יש בו כח עצום בזה, וכיון ששב בכל לבו הרי ברכת ה' בממון על ידו. וגם נאמר טוב עין הוא יבורך והוא היה צר עין בעבודה זרה כמו שאיתא בירושלמי (דפרק הרואה ה"ב). והיינו משום חמדת ממון עינו צרה בשל אחרים, ובמקום צרות עין הוא טובת עין כששב כנודע — לכך הברכה על ידו.

ויעיין שם בירושלמי דהוא נביא זקן דבית אל. ובסנהדרין (קד.) אמרו עליו גדולה לגימיה שמשרה שכינה על עובדי הבעל דכתיב (מלכים-א יג) ויהי הם ישיבים אל השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו וגו', דפלא הוא, אטו אחד שמאכיל לחבירו תשרה עליו שכינה? — רק לפי שבטוב עין נאמר כי נתן מלחמו לדל והוא אז חוזר לקלקולו והיה צר עין, לכך אצלו הוא רבותא גדולה, כי הש"י דן כל אחד כפי מה שהוא במדותיו' (צדקת הצדיק קפא).
ע"ע בן יהודע.

*

ואגב אבאר לך עוד נקראה משפחת חשמונאי, על פי מה שאמרו רז"ל הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה, והוכיחו זה מאהרן הכהן, ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון הנשיא הראשון שבישראל. ולא דבר ריק הוא שנלמד הדבר דוקא מאהרן הכהן, אך הוא להורות שנשא אהרן אחות נחשון שממנו יצא חוטר מגזע ישי המצליח למלוכה, על כן זכו בניו באחרית עב"פ למלוכה לשעתה בימי החשמונאים. על כן חשמונאי בגימטריא נחשון עם הכולל, להורות שנכללו גם המה במלוכה, להיות שבאים גם כן מזרע עמינדב בימי נחשון, אבל הוא רק מלוכה לשעתה' (מתוך בני יששכר — כסלו טבת ד,לט).

דף קיא

'קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום' — שכך דרך הלשון לכפול בכל מקום, כמו (במכלתא) 'כי תקנה עבד עברי — אם ישראל עובד שש אף הגר יעבוד שתים עשרה, אמרת דיו...'. (ערמב"ן). ואולי רמז כאן בדוקא משום ששלשה שותפין באדם, הקב"ה אביו ואמו, והקב"ה כנגד שניהם (ע' נדה לא.). או אולי רמז לשני הסגרות, כמצורע מוחלט. וי"מ 'קל וחומר לשכינה' — זה משה שהיה מלך וכהן (עתוס' ועוד). ונקרא משה 'שכינה' משום מלכותו וכהונתו, כי המלך יושב על כסא ה', ככתוב בשלמה (דהי"א כט). והכהן — קדוש יהיה לך, כי קדוש אני ה'. והיינו ככבוד שכינה ממש שאינו ניתן למחילה, משא"כ כבוד אב, הגם שהוקש כבודו לכבוד המקום אינו כמוהו ממש וניתן למחילה. עוד יש לפרש דתלמיד-חכם הנלמד מריבוי 'את ה' א' תירא' והריהו ממש 'את ה' — עם ה'" כדכתיב במשה 'ויהי שם עם ה'" — הרי כבודו ככבוד שכינה ממש. וכן אמרו 'שאני ת"ח דקוב"ה תבע ביקריה'. עפ"י 'בדרך טובים'. ע"ע במובא בקדושין נו.

אין לה בנים ובנות — אביה יורשה (קל-והומר מכן, שאין לאב זכות בממונו מחיים כלל, ויורשו לאח"מ, כל שכן בת שכל שבה נעורים לאביה ועוד שמכרה לשפחה. יד רמ"ה קטו). אין לה אב — אחיה יורשים אותה, כסדר הנ"ל.

דף קט

קעא. א. האם המקראות של פרשת נחלות כתובים כסדרם?
ב. האם משפחת אם קרויה משפחה, ולמאי נפקא מינה?

א. לפי תנא אחד בברייתא, המקראות שבפרשת נחלות אינם כסדרם, ושארן שכתוב לבסוף — היינו אביו, הקודם לאחיו ולאחיו-אביו הנאמר מקודם. ואילו לדרשת רבי ישמעאל ברבי יוסי — המקראות כסדרם, ושארן בא ללמדנו דין אחר, שהבעל יורש את אשתו.
 לדברי רשב"א שבתוס' (ק"י ד"ה טעמא) סוגית הגמרא [דהיינו רב פפא ואביי] הולכת כפי דעת התנאים שהמקראות אינם כסדרם. ואילו הר"י חולק.

ב. משפחת אב קרויה משפחה. משפחת אם אינה קרויה משפחה (למשפחתם לבית אבתם). ונפקא מינה לדין ירושה, לפי שנאמר בה ממשפחתו למדנו שאין יורשים אלא קרובים מן האב ולא האם (אעפ"י שהיא בכלל 'שארן') ולא קרוביה, כגון אחים מן האם (ק"י). [ומה שנאמר אצל הנער הלוי ממשפחת יהודה — אין הכוונה למשפחת אמו, אלא תלאו הכתוב ביהודה על שם שעשה מעשה מנשה שבא מיהודה].
 לפי דעה אחת (רבי יהודה בר' שמעון — להלן קיד-קטו), האם יורשת את בניה, שהוקשה לאב. ומכל מקום האב קודם לאם, ולענין זה מועיל הכלל 'משפחת אב קרויה משפחה' (עפ"י רשב"ם קיד:). ולפירוש התוס' (ע"ש בד"ה אף) אין האם יורשת אלא כשאין שאר אב כלל, כגון שהאב היה נכרי. ומכל מקום לדעת סתם מתניתין אין האם יורשת את בניה בכל אופן.

א. יש מי שכתב בטעם שיטת הרמב"ם [דלא כהרשב"א — ע' בשו"ת המיוחסות לרמב"ן קיא] שקרובים מצד האם אינם פסולים לעדות מדין תורה — לפי שמשפחת אם אינה קרויה משפחה (ע' זכר יצחק טו).

ב. גם כאשר אין לאדם יורשים מן האב, אין משפחת אמו יורשת אותו [כגון מעוברת שנתגיירה וילדה, או נכרי הבא על בת ישראל] (עפ"י תרומת הדשן שגב, הובא ברמ"א חו"מ רעו, ד. וכן הוכיחו האחרונים מהתוס' (קיד:). וע' גם בחדושי הגר"ח הלוי איס"ב טו, ט). ויש שצדדו להוכיח מכמה מקומות להפך (ע"ע קובץ ענינים כאן; קוב"ש אות שלב; מרומי שדה קיד: אבי עזרי ריש הל' נחלות; ביכורים יא, א). יש מי שכתב (עפ"י דברי התוס' ק"י ד"ה אלא) שקרובי האב נחשבים קרובים יותר מקרובי האם. ונפקא מינה לענין קדימה בצדקה ובהשבת אבידה וכד' (עפ"י קובץ ענינים). את הראיה מהתוס' יש לדחות לכאו', שהם מדברים מצד השפעת האבות על הצאצאים).

דפים קט — קי

קעב. מנין ש —

א. תולים הקלקלה במקולקל.
ב. לעולם ידבק אדם בטובים.

קעד

ג. הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה.

א. מכך שכינה הכתוב את הנער הלוי בן מנשה [וממשפחת יהודה], באותה פרשה שמסופר בה על הימכרותו לכהן לע"ז, הגם שהיה מצאצאי משה רבינו — אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: מכאן שתולים הקלקלה במקולקל.

רבי יוסי בר חנינא למד מהכתוב אצל אדוניה בן חגית וגם הוא טוב תאר מאד ואתו ילדה אחרי אבשלום הגם שהיה בן לאם אחרת — אלא מתוך שעשה מעשה אבשלום שמרד במלכות, תלאו הכתוב באבשלום.

ב. אמר רבי אלעזר: לעולם ידבק אדם בטובים, שהרי משה שנשא בת יתרו כהן מדין, יצא ממנו יהונתן (הנער שכינה לע"ז). אהרן שנשא בת עמינדב, יצא ממנו פינחס (שניתנה לו ברית כהונת עולם). [ואף על פי שפינחס גם הוא מצאצאי יתרו היה, רחוק היה ממנו יותר מיהונתן (רשב"ם). והתוס' פרשו, לפי שהונתן היה מצד אביו (- גרשום) קרוב ליתרו, ואילו פינחס מצד האם].

ג. אמר רבא: הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה שנאמר ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשן לו לאשה... תנא, רוב בנים דומים לאחי האם.

קעג. א. מי היה הנער מבית לחם יהודה אשר שימש לכהן בבית מידה, מה שמו ומאין מוצאו? מדוע נעשה כהן לעבודה זרה? מה היתה אחריתו?

ב. ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה — מיהו פוטיאל?

א. הנער הלוי שמו יהונתן בן גרשם בן מנשה, ככתוב. 'מנשה' זה (הכתוב בנו"ן תלויה) — משה רבינו הוא, ולפי שעשה הנער מעשה מנשה מלך יהודה, תלאו הכתוב בו. וכששאלוהו בני שבט דן כיצד ארע שמצאצאי משה הגיע עד הלום, אמר להם: כך מקובלני מבית אבי אבא, לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות. הוא סבר לע"ז ממש — ולא היא, אלא עבודה שהיא זרה לו, כלומר עבודה בזויה למעמדו.

כיון שראה דוד שממון חביב עליו ביותר — מינהו על האוצרות (ושבאל בן גרשום בן משה נגיד על האצרות). וכינהו הכתוב בשם זה לפי ששב לא-ל בכל לבו (רבי יוחנן).

בירושלמי (ברכות ט, ב) מובא שכששלמה עמד למלך, החליף כל הממונים שנתמנו ע"י דוד, וכיון שעבר יהונתן מתפקידו, חזר לקלולו הראשון (מובא ברשב"ם ועוד). ושוב בסוף ימיו שב בתשובה וקרא בדבר ה' ונתנבא על כל בתי הבמות אשר בשומרון, וכשפירסם נבואתו ולא כיחד, אין לך כפירת עבודה זרה וקידוש שם שמים גדול מזה (עשרה מאמרות — חקור הדין א, כג עפ"י הירושלמי שם. וע' בן יהודיע שלא חזר לקלולו אלא בשביל פרנסתו אבל לבו שלם).

ב. 'פוטיאל' הוא כינוי ליתרו שפיטם עגלים לעבודה זרה. וכן ליוסף הצדיק שפטפט ביצרו. ושניהם אמת; אשת אלעזר באה מצד אחד מזרע יתרו ומצד אחר מזרע יוסף.

דף קיא

קעד. א. האם הבן קודם לבת בירושת האם?

ב. האם בכור נוטל פי שנים בירושת אמו?

קעה